

АКАДЕМИК МИХАИЛ АРНАУДОВ ЗА КИРИЛ ХРИСТОВ

За съвременния читател Кирил Христов беше доскоро почти непознат автор; поет със странна и необикновена съдба, съхранен в съзнанието на потомците си най-вече чрез своите идейни и художествени прегрешения. Първите му творби, които донесоха на поета слава и признание, бяха допреди няколко години библиографска рядкост. Ето защо малцина можеха да си представят онова спонтанно одобрение, с което критици и писатели посрещнаха неговия поетичен дебют.

Защото К. Христов действително започна писателската си кариера бляскаво. Нещо повече, той стана изразител на една обществена и психологическа необходимост, даде първия пример на откровена любовна поезия, създаде великолепни лирични миниатюри, блестящи малки песни за хубостта на природата и за непосредствеността на човешкото чувство. И литературната общественост му отдаде заслуженото. . .

Едва двадесетгодишен Кирил Христов е един от най-популярните поети у нас. Общопризнат лирик, славен от бедежите предстатели на своето поколение като „български Хайне“, като дарование от европейски мащаб. Стиховете му се четат и декламираат. Д-р Кръстев го счита за един от най-талантливите сътрудници на сп. „Мисъл“. Пенчо Славейков поставя стихотворението му „Скитник“ далече над своите собствени опити в подобна насока. Всички литературни среди считат, че присъствуват на раждането на българската лирична песен.

Десетина години по-късно започна драмата на поета. Поривите на младостта са изживени, пламенните поетични призиви за пълно отдаване на страстта не го удовлетворяват вече, буйната вакханалия на чувствата угасва. Идват моментите на естетически и идейни блуждения, едно безкрайно и безрезултатно лутане из лабиринтите на мисълта, на нравствените и философски построения. Колкото по-разностранна става литературната му дейност, колкото по-

вече се разпазват обществените му влечения, толкова повече се отдалечава той от идейните и културните интереси на българската общественост; произведенията му стават по-книжни, по-безинтересни. Когато критиката му посочва това, Кирил Христов я обвинява в пристрастие, в съзнателно недооценяване на поетичното му дело. От този момент творчеството на поета се превръща в болезнена амбиция, в един непрекъснат стремеж да надхвърли най-големите представители на българското слово и в една постоянна борба с всеки, който дръзва да му оспори заслугите на духовен и интелектуален вожд. Личното му поведение все повече го злепоставя като поет и гражданин. Вестникарските полемики и нападки, саркастичните му епиграми дразнят писатели и критици и те започват да го оценяват пристрастно. „Странно е отношението на нашите критици и писатели към Кирил Христов — твърди Атанас Далчев — . . . Той е преследван и гонен от нашата литература, дето — нрави ли се това някому или не — той заема едно от първите места. Трябва човекът действително да е бил много калпав и заядлив, за да го мразят и досега тъй яростно и да му отказват тъй упорито това място.“

И действително в продължение на 30 години Кирил Христов беше в сянка. За произведенията му се пишеха бегли, информационни рецензии, в които тематичните и художествени особености на творбите се разглеждат без връзка с огромното поетично дело на автора. Една нова идейна и естетическа оценка на грамадното белетристично и поетично наследство на писателя беше необходима за литературната наука, тя трябваше да се яви, за да разсея заблудите, пристрастните оценки, личните отношения и да очертая поета в истинската му величина, с всичките му противоречия и несъобразности, поетични достойнства и увлечения. В това отношение поевата на монографич-

ния труд на акад. Михаил Арнаудов е навременен и несъмнен принос.

Като съвременник и приятел на поета и като свидетел на всички мъчителни трусове в неговия живот Михаил Арнаудов много добре съзнава необходимостта от детайлно и всеотдайно изучаване на творческата и жизнена биография на Кирил Христов. Прочути са грамаден брой биографични и архивни материали: на първо място осемтомния дневник на поета, автобиографичната му книга „Ад в рая“, публикувани и непубликувани спомени и самоанализи, „Историята на „Чедата на Балкана“, огромната му кореспонденция с Иван Вазов, проф. Ив. Шишманов, акад. Михаил Арнаудов, Стефан Гидиков, една богата колекция от изследвания, литературни статии, отзиви и рецензии от Кирил Христов и за него. Авторът е трябвало да обедини и систематизира всички литературни и исторически първоизточници, да проучи и осмисли всеки биографичен момент, за да потърси по-късно неговата поетична реализация в творчеството на изследвания писател. В духа на това изискване е и композицията на книгата. Материалът е разделен на два относително самостоятелни дяла: идейно и художествено развитие на поета, биографични и обществени фактори, обуславящи някои страни от психиката и идеологията му, и историко-литературно проучване на Кирил Христовото творчество. Или както сам академик Михаил Арнаудов отбелязва: „Из живота на Кирил Христов“ и „Творчески път на Кирил Христов“. И докато литературният анализ е въпрос на виждане и интерпретация, достойнствата на първия дял от книгата са неоспорими от всяка гледна точка. Авторът въвежда няколко отделни глави (Стара Загора в миналото; Детство и ученически години; Триест, Брюксел, Неапол, Лайпциг; Оттегляне от д-р Кръстев и Пенчо Славейков; Ожесточена литературна борба; Сближение с Вазов и Шишманов; Към нови търсения; Военни години; Мъчно се живее в отечеството; Йена и Лайпциг; Прага; Отново в България) и по този начин очертава основните етапи в живота на Кирил Христов. Изяснена е литературната и обществената атмосфера, влиянието на отделни автори и литературни групи, дадени са точни и подробни данни за биографията на поета, за миналото на семейството и рода, цитират се всичките му литературни трудове с подробни бележки за тяхната творческа и издателска съдба. Изследването добива характер на системно научноизследователско проучване с изключително богата документация, с абсолютна изчерпателност по отношение на данни и факти, свързани с писателската и обществената биография на Кирил Христов. Само по себе си това вече създава представа за идейния и поетичен облик на писателя. Читателят има възможност и за собствени интерпретации, за свободно боравене с литературните източници, което при автор,

обременен от толкова противоречиви, страсти и едностранчиви оценки, е необходимо. Разбира се, с това не се изчерпва ролята на изследвача. Фактите като елемент на литературния анализ играят твърде съществена роля в проучването на Михаил Арнаудов. Всички характерни за личността на поета документи се правят достояние на читателя било чрез непосредствено предаване на съдържанието им, било под формата на естетически и идеен анализ. Изследователят ни провежда през всички етапи от съзряването на своята концепция, посочва ни доводите и разсъжденията си, като се аргументира с обстойни цитати из белетристиките и поетичните произведения на твореца. Доловена е сложната взаимозависимост между специфичните за Кирил Христов психологически и поетически дадености и комплекса от фактори и дразнители, стимулиращи едни или други тенденции в неговото поведение. Образът на човека и поета се разкрива в нова светлина: с цялата си непосредственост, непостоянство, несложност на възприятията, с отчаяните си амбиции; неговият стремеж да надхвърли индивидуалните си възможности, да излезе от собствения си поетичен свят, като превърне идейните и обществените търсения на момента в своя стихия. Големите идейни и граждански лутания на Кирил Христов, жестоките му упреци към народ и родина, фалшивите идеи за расовата непълноценност на българина, у Михаил Арнаудов добиват по-субективен смисъл. Изследователят съзира в тях влияние на модни философски течения, преходно и нестабилно на настроенията, едно своеобразно отреагиране на лични разпри и огорчения.

Подобен стремеж за чисто психологическо осмисляне на всеки литературен и обществен жест на Кирил Христов е нов момент в нашето литературоведение. Години наред Кирил Христов беше квалифициран само като певец на буржоазията, като шовинист и военолобец. Неговата индивидуалност се опростяваше, игнорираха се характеровите му особености, странните му психологически състояния. Пръв Михаил Арнаудов направи опит да проникне зад привидността на нещата, зад външния израз, да уясни чисто субективните корени на определен възглед, на определена идея. Защото като душевен Кирил Христов е чужд на интелектуалния драматизъм, на мъчителните идейни търсения и конфликти. Неговите обществени теории са по-скоро моментни хрумвания, някакъв съмтен стремеж към идейност, специфична форма на самоизява. Да вземем например идеята на Пенчо Славейков за силната господстваща личност. В творчеството на Кирил Христов този възглед взема по друг характер, става по-субективен, по-повърхностен, по-несъдържателен, губи истинската си идейна стойност, превръща се в комплекс, а не в мирогледно начало. Без

сам да го чувства, Кирил Христов защитава не правата на необикновената личност изобщо, а правата на собствената си личност. И още нещо, Цял живот Кирил Христов прави опити да се освободи от интелектуалното обаяние на Пенчо Славейков; да му противопостави собствените си концепции, без да си дава сметка, че неговите идеи и естетически спорове са всъщност една чисто човешка разплата с писателя, на когото българската общественост отдаде предпочитанията си.

Вторият дял на книгата е историко-литературно проучване на Кирил Христовото творчество. Михаил Арнаудов се връща към вече посочените творчески периоди в живота на писателя: с оглед на неговото литературно наследство: Първа поезия (1894—1899), На кръстопът (1900—1903), Драматически поеми, Прелом в естетиката (1906—1911), Поезия на войната (1912—1918), Историческа и съвременна драма (1914—1918), Разкази, романи, Епопеята „Чедо на Балкана“, Нова поезия, нова драма, полемика и памфлети, „Последни пожари“.

Както и в първия дял на книгата изчерпателността на Михаил Арнаудов е безспорна. Авторът проследява всички етапи на творческия процес, анализирайки спокойно и внимателно мотиви, теми, стилни и езикови ефекти. Обикновено се излиза от съдържанието на творбата, след което академик Арнаудов прави идеен, художествен и формален анализ на разглежданото съчинение. Творчеството на Кирил Христов се очертава в цялото си тематично богатство, създава се представа за художествената и идейната приемственост, за еволюцията на възгледите и стиловете. Читателят добива максимална информация за предисторията на произведението, за разволя на поетичната идея, за формите на кристализацията ѝ. Покрай безспорните си достойнства това подробно научноизследователско вглеждане във всеки поетичен и белетристичен детайл крие и своите несъвършенства. Обзет от желанието да долови и осмисли всеки художествен нюанс, авторът се спира с еднаква изчерпателност, както на стихотворенията, които за българската литература са епоха (Стихосбирката „Трепети“, Пейзажната лирика на поета), така и на произведения без особена идейна и художествена стойност (Празничните сонети на Кирил Христов, цикъла „Царици на нощта“, драмите „Откривател“, „Охридска девойка“, „Старият войн“ и др.). Десетките анализи на разкази, романи и поеми дават пълна представа за всеки идеен и естетически нюанс в творчеството на Кирил Христов, членяват в отделните оценки и не се налагат достатъчно убедително на съзнанието на читателя. Характерен пример в това отношение е въпросът за преработките и трансформациите, на които Кирил Христов подхваля цялата си ранна лирика. „В ранни

младини, не ще съмнение, главните струни, от които съм изтръгвал звукове, са били струните на пола — твърди Кирил Христов. По-късно същите тия мотиви можах да дам в една несравнено по-префинена форма, като символ и настроение“. (Става дума за „Тия песни“ и „Царски сонети“.) Всичко, което съм изхвърлил от избраните стихотворения... страда от този недостатък: голяма непосредственост, с която е свързан известен хаос, известна невъзможност да се постигне хармония.“ Изхождайки от тези идеи, Кирил Христов така видоизменя ранните си поетични произведения („Трепети“, „Вечерни сенки“), че за нас е вече трудно да разграничим вариантите от новите стихотворения на подобни теми („Царски сонети“). Формално по-съвършени, стилино и езиково по-тегнати, по-чисти, творбите губят първоначалната си непосредственост, стават по-литературни, по-книжни, изсушават се. Личните акценти, младежката непринуденост, реалистичното и точно възпроизвеждане на конкретното преживяване се превръщат в поетични обобщения. Поезията на Кирил Христов става помисловна, по-абстрактна, губи откъм пълнота и богатство на изживяването. Бурната, завладяваща страстност, неудържимият ритъм отстъпват пред една хедонистична философия за живота и смъртта. Ето защо обособяването на този въпрос би акцентувало най-характерните тенденции в творчеството на писателя, които без друго Михаил Арнаудов улавя. По-важното обаче е, че акад. Михаил Арнаудов долавя идейния и естетическия смисъл на творбите, определя мястото им в разволя на българската литература, дава примери на блестящи литературни анализи, обогатени от редица културни, исторически и литературни асоциации и съпоставки. Бих искала да направя само някои свои бележки върху пейзажната лирика на Кирил Христов.

Акад. Михаил Арнаудов, както и мнозина негови предшественици, считат сборника „На кръстопът“ за мисловна поезия. „Чисто външното е осмислено символично-човешки и тази двойственост на възприетията само засилва очарованието ни“ (М. А.) Без да изключвам моментите на съзнателно търсена символика („Старите пътища“, „Под сянката на облака“, „Раненият орел“, „Самотен гроб“), позволявам си да твърдя, че в пейзажните стихотворения на Кирил Христов липсва мисловността и умствената съсредоточеност на една действително философска лирика, каквато е например лириката на Пенчо Славейков. Напротив. Съдържателността и мисловното богатство на песните се дължат преди всичко на грамадния изобретателен талант на поета, на тези удивително точно възпроизведени звукове, багри, движения, аромати. Един по-умозрителен поет би се изкушил от възможностите да изкаже своите съждения и размисли, да обогати пейзажа откъм философски и идеен подтекст, да по-

търси символичния смисъл на изобразяваното явление. За К. Христов самото явление е вече достатъчно богато и интересно. Поеът чувства необходимостта да се потопи в света на природата, да се наслади от едва доловимите ѝ движения и аромати, да насити сетивата си с усещанията, които тя създава, да се разтвори в нейния мир, да заживее с нейната първична естественост. Опити ли се обаче да вложи някаква идея, да изобрази своя мисъл, поетът разваля стихотворенията. Защото техният смисъл е в богатството на възприятията, в пластичността и изчерпателността на рисува, в умението на поета да ни въведе в приказния мир на Пана и да ни подсказва всичките му загадки, всичките му неуволими трепети и движения. Проблематика в лиричните пейзажи на Кирил Христов безспорно има, но това не е проблемност, родена от човешкото съзнание и вложена в подходяща природна картина. Това е многозначността на всеки конкретен факт, богатството и съдържателността на истинския живот. Или както се изразява един от изследователите на поета: В природната лирика на Кирил Христов сякаш „липсва субекта, той сякаш се е „разтворил“ в изобразеното явление, не можем да го открием, да разберем настроението му, да разгадаем преценката му, присъдата му над това, което рисува. . . Тук има една драма и ние можем да ѝ да-

дем много тълкувания, без да я изчерпим; ние можем да я обясняваме много пъти, без да сме сигурни, че сме я обяснили напълно. . . Защото във всяко изкуство, и най-натуралитичното, може да има символика, в един пейзаж вие може да влагате каквото си искате съдържание, да му давате най-разнообразни тълкувания. Но това само показва, че картината е богата на съдържание, почти неизчерпаема по смисъл, както истинският живот.“ Позволих си да направя това отклонение, защото ми се струва, че в книгата тази особеност на Кирил Христовата пейзажна лирика остава на по-заден план.

В своята цялост обаче интерпретациите на Михаил Арнаудов са интересни и верни, логически и художествено обосновани, подкрепени с много и сполучливо подобрени примери. Кирил Христов е не само оценен, Кирил Христов е разбран като човек и като художник, с всичките си идеи и естетически търсения, колебания и неудачи. Образът на поета ни става по-поятен и по-близък, очертава се мястото му в българската литература, неговата роля в развитието на поетичната мисъл у нас. За всичко това трябва горещо да благодарим на академик Михаил Арнаудов.

Светла Гюрова

КНИГА ЗА ХАРАКТЕРА НА БЪЛГАРИНА

Когато говорим или пишем за нашия национален характер, за характера на българина в различните му отсенки и нюанси, ние сме склонни да мислим, че можем да изчерпим лесно въпроса — ще кажем не за скромността и трудолюбието му, за хвърността и твърдостта, му, за честността и гостоприемството му. . . Но когато поискаме да навлезем в детайлите, в дълбочината и същността на този проблем, ние изведнъж се сблъскаме със сложни, трудно разрешими въпроси, с един цял лабиринт от неизследвани, непредполагани и изненадващо задължени връзки и взаимоотношения, с психологически загадки и противоречиви положения. Тази сложност еднакво е валидна както за научните, исторически и публицистични трудове, засягащи черти от характерологията на българина, така и за художествените произведения, в които се пресъздават характери на българя. Ще срещнем изумително разнообразие на трактовки, гледища, възгледи, мнения и преценки. . .

Но все пак в характера на българина има общи, неизменни черти, създадени и форми-

рани в течение на векове, носещи специфична, чисто българска окраска. А за да бъдат преоткрити за нас и показани пред света, те трябва да бъдат основно опознати, осъзнати и пресъздадени с възлуващо слово, в ярки образи.

Значителна част от тези проблеми се осветляват от видния наш литературен критик и есеист Ефрем Каранфилов в първата част на неговата книга „Българи“. Трябва да се радваме, че разполагаме с тази интересна книга, която „не е история“ и в която „личностите не са подбирани съобразно тяхното историческо място и значение“. В кратката си бележка в началото на книгата Каранфилов пояснява, че „са го възлужавали проблемите на характера и епохата, човешката същност в образите на някои незабравими или забравени герои; и най-важното: тяхната връзка, влияние и въздействие върху нашата съвременност“.

„Българи“ е една действително оригинално замислена и осъществена книга, написана с много обич и разбиране на сложния характер на българина. Със забележително проникновение в най-съкровената същност и с отчитането на вътрешната диалектика на образите на героите Ефрем Каранфилов твори

¹ Ефрем Каранфилов, Българи. Изд. Народна младеж, 1968 г.